

УДК 343.1

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖЕКЕ ДЕТЕКТИВТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Асель Бостановна Шарипова

Заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Айжан Арынқызы Арын¹

PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының доценті м.а., Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: Aizhanmoon777@gmail.com

Гульдана Амангельдиевна Куаналиева

Заң ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Асель Борановна Избасова

PhD докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, «Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика» кафедрасының аға оқытушысы, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., e-mail: A_izbasova@mail.ru

Аннотация. Жеке детективтік қызмет – бұл жеке тұлғалардың немесе ұйымдардың сұрауы бойынша әртүрлі оқиғалар; адамдар мен объектілер туралы ақпаратты жинауға, талдауға және беруге байланысты кәсіби қызмет.

Мақалада құқық қорғау органдарында жүргізіліп жатқан реформалар аясында осы саланың өзектілігі атап көрсетілген және авторлар жеке детективтік қызметті заңнамалық бекіту азаматтарға, қоғамға және мемлекетке құқықтық көмек деңгейін едәуір жақсартып алады деп тұжырымдайды. Авторлар өркениетті елдерде жеке детективтік қызметтің табысты қалыптасуы мен дамуын атап өтіп, шетелдік тәжірибеге сүйенеді.

Жеке детективтің құқықтық мәртебесі нормативті түрде бекітіле отырып, оның принциптері, әдістері, құқықтық жағдайы, құқық қорғау органдарымен ынтымақтастығы және т. б. айқындалуы тиіс. Заңнамалық реттеу қажеттілігін негіздей отырып, авторлар жеке детективтер үшін негіз болатын принциптерді, соның ішінде заңдылықты, құқықтарды бұзуға жол бермеушілікті және құпиялылықты көрсетеді.

Авторлар қылмыстық құқық бұзушылықтармен тиімді күресу үшін жеке детективтердің мемлекеттік құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылының маңыздылығын атап көрсетеді және өзара іс-қимылдың төрт категориясын анықтайды: құқықтық ынтымақтастық, техникалық ынтымақтастық, ақпараттық өріс және жедел өзара әрекеттесу және қолдау.

Халықаралық нормалар мен стандарттар елдегі жеке детективтік қызметті құқықтық реттеудің маңызды шарттары болып табылады. Әлемдік тәжірибелер контекстінде жеке детективтер қызметінің принциптерінің, мақсаттары мен міндеттерінің ортақтығы атап өтіледі, бірақ сонымен бірге әр мемлекеттің заңнамасы мен құқықтық жүйесімен реттелетін ұлттық ерекшеліктердің болуы танылады.

Сондай-ақ, осы мақалада авторлармен жеке детективтің құқықтық жағдайына құқықтық сипаттама берілді, олардың қылмыстық процесс саласындағы жұмыс нәтижелерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірленді.

Түйінді сөздер: жеке детектив, қылмыстық процесс, жеке детективтік қызмет, құқық қорғау органдары, қауіпсіздік.

¹ Хат-хабарларға арналған автор

ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТНОЙ ДЕТЕКТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Шарипова Асель Бостановна

Кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики» КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Арын Айжан Арынқызы

Доктор PhD, и.о. доцента кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики» КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: Aizhanmoon777@gmail.com

Куналиева Гульдана Амангельдиевна

Доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» КазНУ им. аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Избасова Асель Борановна

Доктор PhD, старший преподаватель кафедры «Уголовного права, уголовного процесса и криминалистики» КазНУ имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: A_izbasova@mail.ru

Аннотация. Частная детективная деятельность это- профессиональная деятельность, связанная со сбором, анализом и предоставлением информации о различных событиях, лицах и объектах на заказ частных лиц или организаций.

В статье подчеркивается актуальность данной области в контексте проводимых реформ в правоохранительных органах и авторы утверждают, что законодательное закрепление частной детективной деятельности может значительно улучшить уровень правовой помощи гражданам, обществу и государству. Авторы опираются на зарубежный опыт, отмечая успешное становление и развитие частной детективной деятельности в цивилизованных странах.

Правовой статус частного детектива должен быть нормативно закреплён, имея свои принципы, методы, правовое положение, сотрудничество с правоохранительными органами и т.д. Обосновывая необходимость законодательного регулирования, авторы указывают на принципы, которые должны стать основой для частных детективов, включая законность, недопустимость нарушения прав и конфиденциальность.

Авторы подчеркивают важность взаимодействия частных детективов с государственными правоохранительными органами для эффективной борьбы с уголовными правонарушениями и выделяют четыре категории взаимодействия: правовое сотрудничество, техническое сотрудничество, информационное поле и оперативное взаимодействие и поддержка.

Международные нормы и стандарты являются важными условиями для правового регулирования частной детективной деятельности в стране. В контексте мировых практик отмечается общность принципов, целей и задач деятельности частных детективов, но признается также существование национальных особенностей, регулируемых законодательством и правовой системой каждого государства.

Также в данной статье авторами дана правовая характеристика правового положения частного детектива, разработаны рекомендации по использованию результатов их работы в сфере уголовного процесса.

Ключевые слова: частный детектив, уголовный процесс, частная детективная деятельность, правоохранительные органы, безопасность.

LEGAL CHARACTERISTICS OF PRIVATE DETECTIVE ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Sharipova Assel Bostanovna

Candidate of Law, Associate Professor of the Department of «Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics» of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: aselya.sharipova@mail.ru

Aryn Aizhan Arynkyzy

PhD, Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: Aizhanmoon777@gmail.com

Kuanaliyeva Guldana Amangeldievna

Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: kuanaliyeva.guldanakz@mail.ru

Izbassova Assel Boranovna

PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of Al-Farabi Kazakh National University, Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: A_izbasova@mail.ru

Abstract. *Private detective work is a professional activity involving the collection, analysis, and provision of information about various events, persons, and objects, commissioned by individuals or organizations.*

The article underscores the relevance of this field in the context of ongoing reforms in law enforcement agencies, and the authors argue that the legislative consolidation of private detective work can significantly enhance the level of legal assistance to citizens, society, and the state.

The legal status of a private investigator should be normatively established, with its own principles, methods, legal status, and cooperation with law enforcement agencies. Justifying the need for legislative regulation, the authors point to the principles that should serve as the foundation for private detectives.

The authors emphasize the importance of the interaction of private detectives with state law enforcement agencies for the effective fight against criminal offenses and identify four categories of interaction: legal cooperation, technical cooperation, information field and operational interaction, and support.

International norms are crucial conditions for the legal regulation of private detective activities in the country. In the context of global practices, the authors note the commonality of principles, goals, and objectives of private detective activities, but they also recognize the existence of national peculiarities regulated by the legislation and legal system of each state.

Additionally, in this article, the authors provide a legal description of the legal status of a private detective and develop recommendations for utilizing the results of their work in the field of criminal procedure.

Keywords: *private detective, criminal proceedings, private detective work, law enforcement agencies, security.*

DOI: 10.52026/2788-5291_2024_77_2_227

Кіріспе

Соңғы онжылдықта елімізде болып жатқан түбегейлі өзгерістер құқықтың барлық салаларының билік құрылымдарының шешімдері мен әрекеттерімен толық ойластырылмаған, сол себепті, қоғамда бірқатар

оң және теріс өзгерістер тудырды. Мемлекет қалыптасқан жағдайды тұрақтандыру үшін түрлі бағдарламаларды ұсынуда, алайда бұл бағдарламалар көп жағдайда практикалық тұрғыда нақты нәтиже бермейді, қылмыстық ахуал күрделеніп, мемлекетіміздің

ұлттық қауіпсіздігінің негізгі мәселелерінің біріне айналуда.

Заманауи отандық ғылым Қазақстанның құқықтық және демократиялық мемлекет болып қалыптасуы мен дамуы жолында алдына қойған жаңа міндеттерін шешуді, қоғамға, жеке адамның өмірі мен мемлекетке қатысты мәселелерді тек заңды құралдар мен әдістер арқылы шешу жолдарына мақсатты түрде қол жеткізуде.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан Республикасындағы құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» ҚР Жарлығында «мүдделі мемлекеттік органдармен бірлесіп республикада жеке детективтік қызмет институтын енгізу туралы ұсыныстар беру» туралы 10-тармаққа баса назар аударды².

Қазіргі уақытта жеке детективтік қызмет қылмыстық іс жүргізу заңнамасында да, құқық қорғау органдарының алдында тұрған міндеттердің ішінде де өзекті тақырыптардың бірі болып отыр. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, жеке детективтің адам мен азаматтың, қоғам мен мемлекеттің құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге қатысуы мен олардың құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылы қылмысқа қарсы күресте тиімді алғышарттар жасайды.

Соңғы онжылдықта біздің елде болып жатқан түбегейлі өзгерістер құқықтың барлық салаларының билік құрылымдарының шешімдері мен әрекеттерімен толық ойластырылмағандықтан, мемлекетіміздің қазіргі қоғамында бірқатар оң және теріс өзгерістер тудырды. Мемлекет қалыптасқан жағдайды тұрақтандыру үшін түрлі бағдарламаларды ұсынғанымен, бұл әрекеттер әрдайым оң нәтиже бермеді, соның нәтижесінде, қылмыстық ахуал күрделене түсіп, мемлекетіміздің ұлттық қауіпсіздігінің негізгі проблемаларының біріне айналды.

Қалыптасқан шарттарға сәйкес, заманауи отандық ғылым Қазақстанның адамның және мемлекеттің өміріне қатысты мәселелерді тек заңды құралдар мен әдістермен мақсатты түрде реттеуге қол жеткізуге бағытталған құқықтық және демократиялық мемлекетін құру мен дамытуда алдына қойған жаңа міндеттерді шешеді.

Жеке детективтік қызметтің тікелей субъектілерінің құқықтық жағдайы мен әлеуметтік қорғалу мәселелерін зерттеуге бай-

ланысты мәселелер жеке детективтердің қызметіндегі айтарлықтай маңызы бар тақырыптардың бірі. Сондай-ақ, жеке детективтік құрылымдар қызметінің құқықтық негіздерін зерделеу мен зерттеуді және қазіргі күрделі жағдайларда қылмыстың алдын алу мен оған қарсы іс-қимылдың жаңа әлеуметтік-құқықтық нысаны ретінде жеке детективтік құрылымдардың құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл процестері мен тетіктерін одан әрі жетілдірудің негізгі қағидаттарын зерделеу де маңызды мәселелер қатарында екенін айтып өткеніміз жөн.

Материалдар мен әдістер

Аталған мақаланы дайындау кезінде келісім-шарттық зерттеулер, нормативтік талдау, жүйелік талдау және мета-талдау әдістері пайдаланылды. Бұл нормалар мен қағидаттарды анықтау мақсатында отандық заңнама мен құқық қолдану тәжірибесін талдауға; заңнаманың нақты нормалары мен ережелерін егжей-тегжейлі зерделеу, оларды түсіндіру және құқықтық мәселелерді шешуге ықпал етуге; жалпы тенденцияларды анықтау мақсатында оның әртүрлі құрамдас бөліктерінің байланыстары мен әсерін қоса алғанда, құқықтық жүйені тұтастай зерттеуге, сондай-ақ нәтижелерді қорытындылауға мүмкіндік берді. Мақалада қарастырылып отырған мәселелерді зерттеуде Қазақстандық және Ресейлік ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы нормативтік-құқықтық актілеріне талдау жүргізілді.

Талқылау. Нәтижелер

Тарихи-құқықтық және салыстырмалы-құқықтық әдістердің ерекше рөлі, ең алдымен, бірнеше жылдар бойы заңнамада жеке детективтік қызметті реттейтін құқықтық нормалардың жоқтығына байланысты. Мұндай жағдайларда қылмыстық, әкімшілік құқық саласындағы отандық заңнаманы талдау жеке детективтердің қызметіне байланысты қоғамдық қатынастарды реттеудің қолайлы құралдарын іздеудің қажетті бағыты болып көрінеді. Дамыған елдердегі жеке детективтік қызмет бұрыннан реттелген, біз мұны алыс және жақын шет елдердің тәжірибесінен көріп отырмыз, өйткені жеке детективтерге үміткерлерге заңнамалық деңгейде анықталған құқықтық талаптар бар, жеке детективтің қызметтері

² «Қазақстан Республикасында құқық қорғау қызметі мен сот жүйесінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 17 тамыздағы № 1039 Жарлығы: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U100001039_\(дата_обращения_10.11.2023\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U100001039_(дата_обращения_10.11.2023))

сұранысқа ие және жеке және заңды тұлғалардың тиімді қорғалуына ықпал етеді.

Алыс және жақын шетелдердің тәжірибесі елдің құқығын жақсырақ білуге мүмкіндік береді, өйткені бұл құқықтың өзіндік ерекшеліктері басқа жүйелермен салыстырғанда ерекше анықталады [1, 55-58 б.].

Тарихи фактілер жеке детективтік және қорғаушылық қызметтің түп тамыры ежелден бастау алатынын айқындайды: оның негіздері әртүрлі халықтарды зерттеудің ежелгі әдістері мен дәстүрлерінен, Рим преторларының жарлықтарында және ортағасырлық инквизицияның қызметінде кездеседі. Кейіннен мемлекеттің пайда болуымен ашу және тергеу функциясын мемлекет пен олардың субъектілерінің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау негізгі міндеті болып табылатын арнаулы мемлекеттік органдар алады [2, 8 б.].

Жеке агенттік алғаш рет Батыс Еуропада Францияда пайда болды және оны 1834 жылы полиция бастығы Сюртэ Эжен Франсуа Видок құрды, детективтік кеңсе «Өнеркәсіп пен сауда мүдделері үшін тергеу бюросы» деп аталды. Бір жылдан кейін бюро абоненттерінің саны 4 мыңға жетті. Олар саудагерлер, банкирлер, өнеркәсіпшілер болды. Сондай-ақ бюро несиелік қабілеттілікті орнатумен байланысты емес тапсырмаларды орындаумен айналысты. Ол полиция таба алмаған ұрыларды іздеді және зинақорлық жасады деген күдікке ілінгендердің мінез-құлқын бақылап отырды [3, 87 б.].

Бельгияда детективтер биліктің, клиенттердің немесе үшінші тараптардың өтініші бойынша көрсетуі керек кәсіби жеке куәлікке ие.

Іздеу процесінің басталуы алғаш рет IV ғасырда канондық құқықта арнайы органдар түрінде пайда болды. Сонымен бірге шіркеу тергеуді дін мен шіркеу қызметіне қарсы жасалған қылмыстарды ашу үшін қолданды. Мысал ретінде испан инквизициясының тарихын келтіруге болады, іздеу жүргізілген кезде, еретиктердің ізіне түсіп, кейін оларға жаза қолданылатын [4, 980 б.].

Испанияда жеке детективтердің қызметі 1992 жылғы 30 шілдедегі № 23/1992 Қауіпсіздік туралы Заңмен («Ley de Seguridad privada») және № 2364/94, № 2364/94 Жеке қауіпсіздік мәселелерін реттеу – «Reglamento de Seguridad Privada» Корольдік Жарлығымен реттеледі. Детек-

тивтік қызметпен айналысуға рұқсатты Ішкі істер министрлігі береді.

Ұлыбританияда жеке детективтердің қылмыстарды ашуға және тергеуге қатысуын мемлекет жәбірленушінің мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау мақсатында жеке тергеу қызметін жандандырудың нақты тәсілдерінің бірі ретінде қарастырды. Қылмыстық сот ісін жүргізуде ұсынылатын жеке тергеу қызметтерінің кең мүмкіндіктерін ескере отырып, 1888 жылы Англияда арнайы Жеке тергеу туралы заң қабылданады. Оған сәйкес округтік сотқа жүгінген кез келген жеке тұлға жеке іздестіруді өз бетінше жүзеге асыру құқығына рұқсат ала алады [5, 39 б.].

Жеке детективтік қызметті мемлекетімізде бастау алуға дайын тұрған, бірақ заңнамалық деңгейде қабылданбаған бірқатар заңдардың бірегейіне жатқызуға болады.

«Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау елде басталған құқықтық реформаның қисынды жалғасы болары сөзсіз. Бүгінде жеке детектив мамандығының қазірдің өзінде бар мамандық екендігін Қазақстан Республикасының Ұлттық классификаторында (Қазақстан Республикасының мемлекеттік техникалық реттеу жүйесі) «Азаматтар мен меншікті қорғауды жүзеге асыратын қызметтердің қызметкерлері» атты 54-19 бөлімінен көре аламыз. Бұл бөлімде 5419-1 «Жеке детективтер» мамандығы қарастырылған³, демек олар бар болғанымен, олардың құқықтық мәртебесін бекітетін құқықтық регламент жоқ.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 20-бабының 2-тармағына сәйкес «Әркімнің заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алуға және таратуға құқығы бар...»⁴. Осыған орай, жеке детективтің мақсаты – клиенттердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау. Жеке детективтер басқа құқық қорғау органдарымен қатар қоғамдық тәртіпті сақтау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша маңызды функцияларды жүзеге асырады еді.

В.И.Козлов «соттың жеке детективтік қызметі – жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, сондай-ақ оларға осы мақсаттар үшін арнайы құрылған, келісімшарттық негізде жұмыс істейтін, заңға сәйкес және тұрақты түрде арнайы күштерді, құралдар мен әді-

³ Қазақстан Республикасының Ұлттық классификаторы // ҚР ҰК 01-2017 <https://www.skcu.kz/media/files/National-Classification-of-Occupations.pdf>. (дата обращения 12.11.2023)

⁴ Қазақстан Республикасының 30 тамыз 1995 ж. Конституциясы https://www.akorda.kz/kz/official_documents/constitution

стерді қолданатын мемлекеттік емес кәсіпорындардың басқа да қызметтерін көрсету жөніндегі қызмет» деп атап өтті белгіленген тәртіпті сақтау» деп санайды [6, 16 б.].

А.Ю.Шумилов «жеке тергеу қызметін қылмыстық және азаматтық сот ісін жүргізу саласында қызметтер көрсету арқылы жүзеге асырылатын арнайы күштер мен құралдарды пайдаланатын мемлекеттік емес субъектілердің (жеке тергеушілер мен ұйымдардың) заңға негізделген және құқықтық нысанда киінген қызметі ретінде» айқындайды [7, 21 б.].

А.В.Агутин Жеке детективтік қызмет деп «жеке және заңды тұлғаларға олардың жеке меншігін немесе өзге де заңды мүдделерін қорғау мақсатында сыйақы үшін қызмет көрсету бойынша арнайы рұқсаты бар іс-қимылдар жиынтығын» түсінеді [8, 80 б.].

В.Г.Семенов «жеке детективтік қызметті заңды және жеке тұлғаларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында ақылы шарттық негізде қызмет көрсету бойынша заңда көзделген, лицензияланатын қызмет түрі ретінде» айқындайды [9, 25 б.].

В.Б.Белорусов «Жеке детективтік қызметті жеке азаматтар мен ұйымдарға жеке детективтер тарапынан заңи сипаттағы және азаматтардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғау, мемлекеттік рұқсаттың арнайы саласы негізінде ұйымдастыру мақсатында жүзеге асырылатын күзет-іздеу қызметтерін көрсетуден тұратын құқық қорғау қызметінің әдістерінің бірі ретінде қарастырады» [10, 32 б.].

Жеке детективтік қызмет олардың қызметін реттейтін белгілі бір қағидаттарға негізделуі тиіс. Ол қағидаттарға мыналарды жатқызуға болады:

1) заңдылық, яғни жеке детектив өз қызметін жүзеге асыру кезінде нормативтік-құқықтық актілердің барлық талаптарын сақтауға міндетті;

2) адамның және азаматтың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін, заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, конституциялық құрылысты, қоғамдық адамгершілікті және қоғам мен мемлекеттің заңмен қорғалатын өзге де мүдделерін бұзуға жол бермеу;

3) құпиялылық, яғни жеке детектив Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жауап алу (сұрау салу) жағдайларын қоспағанда, детективтік қызметтер көрсету

барысында өзіне белгілі болған мәліметтерді жария етуге құқығы жоқ, ал детективтік қызметтер көрсету барысында өзіне белгілі болған мәліметтерді жария еткен жағдайда жауапкершілікке тартылады;

4) қадағалау және бақылау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік органдардың, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдарының лауазымды адамдарының жеке детективтердің қызметіне заңсыз актілер шығару және олардың қызметіне кедергі келтіретін заңсыз тапсырмалар беру арқылы заңсыз араласуы жауаптылыққа әкеп соғады.

Аталған заңның қабылдануы туралы мәселелер бірнеше онжылдықтар бойы талқыланып жатқаны жасырын емес. Десе де, жеке детективтік қызмет институтын Қазақстанның Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевты құқық қорғау органдарын реформалау мәселесі жөніндегі кеңесте енгізуді ұсынғанын естен шығармағанымыз жөн.

Жеке детективтік қызмет қосымша мемлекеттік салымдарсыз азаматтарға құқықтық көмек көрсету мүмкіндіктерін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Берілген заңнаманы дұрыс дамыта отырып, іске асыру үшін оны орындау саясатын мақсатты және әдістемелік жүргізуге мүмкіндік беретін қуатты ұйымдастырушылық-әдістемелік қамтамасыз етуді құру қажет.

Қазақстан Республикасының заң ғылымында жеке детективтік қызмет заңнамалық деңгейде де, теориялық тұрғыдан да зерттелмеген. Бүгінде институт алғаш рет құқықтық аренада да, ұлттық деңгейде де қарастырылып жатыр. Ал бұл мәселе қылмыстық процестің міндеттерін шешу үшін қылмыстық істер бойынша жеке детективтік қызметтің нәтижелерін пайдаланудың құқықтық тетігін құруға ықпал ететіні анық.

Құқықтық және экономикалық ұстаным тұрғысынан жеке детективтік қызметті кәсіби ұйымдастыруға және басқаруға, олардың құқық қорғау органдарымен қылмыстық құқық бұзушылықтардан сақтандыру және оларды ескерту бойынша өзара іс-қимылын жүзеге асыруға мүмкіндік беретін іске асыру тетігімен байланысты мәселелерді шешуден тұратын проблема туындады.

Қазіргі таңдағы заңсыз жеке іздеуді жүзеге асыратын субъектілер санының өсуі клиент үшін жағымсыз салдарға әкелуі әбден мүмкін. Мұндай жағдайларды болдырмау үшін жеке детективтің құқықтық жағдайын реттеп, сондай-ақ олардың қылмыстық процесс

саласындағы жұмыс нәтижелерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет. Мемлекеттік емес құқық қорғау органдарының жеке детективтері күн сайын өздерінің кәсіби деңгейлерін кеңейтеді, азаматтарды, қоғамды және мемлекетті қорғауға бағытталған, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-әрекеттерге байланысты кез келген саладағы әртүрлі халықаралық конференцияларға қатысады, халықаралық қауымдастықтар мен ұйымдарға бірігіп, қылмысқа қарсы іс-қимылдың әртүрлі аспектілерін сынайды.

Жеке детектив міндетті түрде мемлекеттік құқық қорғау органдарымен өзара әрекетте болуы тиіс, бұл бірлескен іс-шараларды жоспарлауға және өткізуге, ақпарат алмасуға мүмкіндік береді, әрі қылмыстық құқық бұзушылықтардың ашылуын айтарлықтай жақсартуға жағдай жасайды. Жеке детективтің құқық қорғау органдарымен осындай өзара әрекеттесуін төрт санатқа бөлуге болады:

Бірінші санатқа құқықтық ынтымақтастық жатады:

- жеке детективтерге атыс және газ қаруын уақытша пайдалануға лицензиялар мен рұқсаттар алу және беру құқығы;
- жеке детективтердің сатып алудың, есепке алудың, сақтаудың және алып жүрудің құқықтық тәртібін ҚР Үкіметі белгілейтін арнайы құралдарды қолдану құқығы;
- детективтің құқық тәртібін қамтамасыз етуде, оның ішінде шарттық негізде құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасау құқығы.

Екінші санатқа техникалық ынтымақтастық жатады:

- азаматтардың өмірі мен денсаулығына және қоршаған ортаға зиян келтірмейтін бейне - және аудиожазбаны, кино - және фототүсірілімді, техникалық және өзге де құралдарды, сондай-ақ жедел радио және телефон байланысы құралдарын бірлесіп қолдану.

Үшінші санатқа ақпараттық өріс жатады:

- құқық қорғау органдары мен жеке детективтер арасында ақпарат, қандай да бір мәліметтер беру туралы шарт жасасу;
- өзара кеңестер мен ұсыныстар беру, сондай-ақ пайдалы техникалық және күштік көмек көрсету мүмкіндігі.

Төртінші санатқа жедел өзара әрекеттесу және қолдау кіреді:

- жасырын тергеу әрекеттерін қоса алғанда, бірлескен жедел-іздігіру іс-шараларын жүргізу, анықтамаларды бірлесіп ұсыну, материалдарды, заттарды, құжаттарды зер-

делеу, құрылыстарды, үй-жайларды және басқа да объектілерді сырттай қарау, қажетті жедел ақпарат алу үшін бақылау.

Жеке детективтің жұмысын қадағалауды прокуратура өкілдері жүзеге асыратын болады. Жеке детективтің сақтандыру және алдын алу шараларын үйлестіру саласындағы қызметі құқық қорғау органдарымен, ең алдымен Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігімен және прокуратурамен заңнаманы қатаң сақтауға негізделетін болады.

Егер мемлекет осы заңды қолдайтын болса, онда біз бұл мемлекеттік емес құқық қорғау қызметі кәсіби қызметте мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар арасында бәсекелестік тудырады деген ойға жол береміз. Әрине, детективтің қызметі адвокатура, нотариаттық қызмет және т.б. басқа мемлекеттік емес органдар сияқты лицензиялануы керек. Лицензия беруді бақылауды Ішкі істер министрлігі жүзеге асыратын болады.

21 ғасырда мемлекеттік емес құқық қорғау жүйесінің субъектісі ретінде қазіргі мемлекеттің құқық қорғау органдарының механизмінде жеке детективтік қызметтің маңыздылығы артып келеді. Жеке детективтік қызметті шет елдердің тәжірибесіне сүйене отырып қарастыратын болсақ, ол құқық қорғау жүйесіне берік еніп, өзінің маңыздылығын анықтай отырып, қылмыстылықпен және басқа да заңсыз қолсұғушылықтармен күресуге, азаматтарды, қоғамды және мемлекетті қорғауды жүзеге асырауға қабілетті деп айта аламыз.

Заңнаманы, ұлттық және шетелдік процессуалдық әдебиеттерді, сонымен қатар тәжірибені зерттеудің нәтижесінде, мемлекеттік құқық қорғау органдарының қызметкерлері сияқты, қылмыстық процесс қатысушылары да жеке детективтің қызметіне мұқтаж болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Қылмыстық процесте дәлелдемелерді жинау және ұсыну жөніндегі құқықты іске асыру үшін оны қылмыстық процестің қатысушысы ретінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде процессуалдық бекіту және «Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» ҚР Заңын заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет. Өйткені жеке детективтің құқықтық жағдайы және қызмет көрсетуі заңнамалық бекітуге байланысты болады. Бұл субъектінің қызметтері клиентпен оның арасында жасалатын шартта көрсетілуі тиіс. Сондықтан, біз көріп отырғанымыздай, мемлекеттік емес орган ретіндегі

құқық қорғау қызметіндегі жеке детективтің нәтижелері дәлелдеу процесінде үлкен маңызға ие болуы мүмкін, бұл заңды және негізделген қорытынды іс жүргізу шешімдерін қабылдауға ықпал етуі мүмкін.

Осылайша, жеке детективтік қызметтің, атап айтқанда жеке детективтің құқықтық жағдайын реттейтін нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру мәселелері бүгінде өзекті болып табылады және жоғары деңгейдегі шешімдерді, сондай-ақ оларды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуді талап етеді. Жеке детективтің тиімділігін арттыру және беделін нығайту осы паллиативтік мәселелерді шешуге байланысты болады. Осыған орай, мемлекеттік құқық қорғау органдары мен жеке детективтік қызмет түріндегі мемлекеттік емес органдар арасындағы өзара іс-қимылды күшейтуге ықпал ететін қосымша нысандар мен әдістерді әзірлеу және енгізу қажет.

Мәселен, жеке детектив ұсынған мәліметтер мен нәтижелер сотқа дейінгі тергеп-тексеру және қылмыстық істі сотта қарау процесінде пайдаланылуы мүмкін. Барлық іс-әрекеттер мен ұсынылған мәліметтерді қылмыстық істі дәлелдеу және шешу процесінде осы нәтижелерді пайдалану үшін қылмыстық процесті жүргізуші орган (судья, прокурор, тергеуші, анықтаушы) дұрыстығы мен жол берілушілігі тұрғысынан бағалауға тиіс.

Осылайша, жеке детективтің азаматтар мен ұйымдарға, ең алдымен жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін, олардың меншігін қамтамасыз етуге және қорғауға бағытталған қызметтерді көрсетуі ұлттық заңнамада да, халықаралық нормаларда да қатаң сақталуы керек.

Ұлттық масштабтағы ерекше маңыздылығы болып, «Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» Заңды қабылдау кезінде мемлекет азаматтар мен ұйымдарға жеке детективтік қызмет көрсетуге байланысты экономикалық және әлеуметтік-құқықтық шындықты, қоғамдық қатынастардың даму жағдайлары мен деңгейін ескеруі тиіс екендігі танылады. Мемлекет ұлттық құқықтық жүйеде қолданатын халықаралық нормалар мен стандарттар Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызметті құқықтық реттеу шарттарының бірі болып табылатынын атап өткен жөн. Егер біз халықаралық ауқымдағы маңыздылықты қарастыратын болсақ, онда жеке детективтер қызметінің принциптері, мақсаттары мен міндеттері бүкіл әлемде бір-

дей, бірақ әр мемлекетте заңнамамен және құқықтық жүйемен реттелетін өзіндік ерекшелік бар екендігін байқаймыз. Осы заңды іске асыру нарықтың осы сегментінде қызмет көрсету сапасын едәуір жақсартады, азаматтардың құқықтарына ғана әсер етіп қоймай, құқық қорғау органдарының жұмысын жеңілдетуге де көмектеседі.

«Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» заңның қабылдануынан әлеуметтік әсер де болады. Құқық қорғау жүйесін реформалауға байланысты құқық қорғау органдары қызметкерлерінің едәуір бөлігі жас кезінде отставкаға, зейнетке шығады, осыған байланысты олар өздерінің кәсіби дағдыларын, тәжірибесін, білімдерін сабақтас салада қолдана алар еді.

Бүгінгі таңда қоғамда жеке детективтік қызметтің, атап айтқанда жеке детектив сияқты кәсіптің маңыздылығы мен басымдығы туралы сананы қалыптастыру қоғамда азаматтардың құқық қорғау органдарына деген сенімін арттыруға мүмкіндік береді.

Мұның бәрі болашақ маманның кәсіби өзін-өзі анықтауында өзіндік анықтамалық және нұсқаулық ретінде әрекет ететін жеке детективтік қызметтің маңыздылығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасы мемлекетінің алдында тұрған жоспарланған міндеттерді шешу жүйелілікті талап етеді, бұл жеке детективтік қызмет саласындағы ғылыми-негізделген ұсынымдарды әзірлеу үшін талдау жүргізуге мүмкіндік береді және Қазақстанның инновациялық әлеуетін жақсартады, сондай-ақ экономикалық перспективалықты арттыруға мүмкіндік береді, бұл кәсіби салада жеке детектив көрсететін осындай қызметтерге өзінің сұранысын растайды. Оны жүзеге асыру үшін (мемлекеттік және мемлекеттік емес) құқық қорғау органдарымен ынтымақтастықты кеңейтуді жоспарлау қажет.

Қорытынды

Осы мақаланы қорытындылай келе, келесідей негізгі нәтижелерге қол жеткіздік:

1. Заңнаманы, ұлттық және шетелдік процессуалдық әдебиеттерді, сонымен қатар тәжірибені зерттеудің нәтижесінде, мемлекеттік құқық қорғау органдарының қызметкерлері сияқты, қылмыстық процесс қатысушылары да жеке детективтің қызметіне мұқтаж бола алады деген қорытынды жасауға болады.

2. Жеке детективтік қызметті заңнамалық деңгейде қолдану тетігінің қажеттілігі, атап

айтқанда жеке детективтің құқықтық мәртебесін, жеке іздеумен заңсыз айналысатын адамдардың жауапкершілігін, мұндай қызметтің мәні мен шектерін бекіту керек. Егер заңнамалық деңгейде бекітілмесе, бұл клиент үшін жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін, сонымен қатар олардың қылмыстық процесс саласындағы жұмыс нәтижелерін пайдалану бойынша ұсыныстар әзірлеу қажет.

3. Қазіргі жағдайда жеке детективтік қызметті пайдалануды зерттеу нәтижесінде жеке детективтік қызметтің оң даму тенденциялары және олардың тиісті кәсіби қызметтерді көрсету нарығындағы бәсекеге қабілеттілігіне байланысты оның құрылымы анықталады.

Өзінің мәні бойынша жеке детективтік қызметтің бірнеше ерекшеліктері бар: біріншіден, ол жеке азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында жүзеге асырылады, бұл оның құқық қорғау бағытын анықтайды. Екіншіден, жеке детективтік қызметті жеке кәсіпкерлікке тән барлық элементтері бар коммерциялық қызмет ретінде анықтауға болады.

Жеке детективтік қызметтің мәні – еліміздегі әлеуметтік-экономикалық қатынастардың дамуы жағдайында жеке қауіпсіздік қызметі нарығындағы қажеттілікке байланысты туындаған кәсіпкерлік (мемлекеттік емес) қызметтің ерекше категориясы болып табылады. Жеке детективтік қызметтің мазмұны құқық қорғау сипатындағы және ішкі істер органдарының арнайы рұқсаты бар ерекше тәсілдер мен құралдардың көмегімен жүзеге асырылатын арнайы қызметтер кешенін ұсыну болып табылады.

«ҚР Жеке детективтік қызметі туралы» ҚР Заңының жобасында жеке детективтің қызмет көрсетуінің толық тізбесі көрсетілгеніне қарамастан, детективтік қызмет көрсету туралы шарт бойынша жеке детективтер детективтік іс-шаралардың мынадай түрлерін жүзеге асырады:

1) жеке әңгіме;

2) жеке немесе заңды тұлғалардан анықтамаларды, сипаттамаларды, өзге де құжаттарды сұрату.

Жеке детективтік қызметті шартты түрде төрт бағытқа бөлуге болады, мысалы:

а) ақпараттық қызмет:

- процеске қатысушылармен шарттық негізде азаматтық істер бойынша мәліметтер жинау;

- нарықты зерделеу, іскерлік келіссөздер үшін ақпарат жинау, кредитке қабілетсіз немесе сенімсіз іскер серіктестерді анықтау;

- жосықсыз бәсекелестік, сондай-ақ коммерциялық құпияны құрайтын мәліметтерді жария ету жағдайларын анықтау;

- жеке азаматтар туралы жеке басын сипаттайтын өмірбаяндық және басқа да деректерді анықтау.

б) іздестіру қызметі:

- хабар-ошарсыз кеткен азаматтарды іздестіру;

- азаматтардың немесе кәсіпорындардың, мекемелердің, ұйымдардың жоғалтқан мүлкін іздеу.

в) құқық қорғау қызметі:

- бұқаралық іс-шаралар өткізілетін орындарда тәртіпті қамтамасыз ету;

- меншіктегі, иеліктегі, пайдаланудағы, шаруашылық жүргізудегі, жедел басқарудағы немесе сенімгерлік басқарудағы мүлкіті қорғау;

- күзет-өрт дабылы құралдарын жобалау, монтаждау және пайдалану қызметі.

г) анықтамалық қызмет: заңсыз қол сұғушылықтан заңды қорғау мәселелері бойынша клиенттерге кеңес беру, ақпараттандыру және ұсыныстар дайындау және т.б.

4. Жеке детективтік қызметтің құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылын зерттеу нәтижесінде құқық қорғау органдарымен қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу бойынша жеке детективтердің толыққанды құқықтық негізін беру мақсатында қоғамдық тәртіпті және қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қорғау жөніндегі өзара іс-қимыл және ынтымақтастық туралы шарттар негізінде ынтымақтастық жасау ұсынылды.

Жеке детективтік қызметтің қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету саласындағы құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимылы, өзара әрекеттестіктің негізгі қағидаттарын, жеке детективтердің құқықтары мен міндеттерін, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларға қатысудың әлеуметтік кепілдіктерін бекіту қажет. Осылайша, өзара әрекеттестіктің келесі негізгі принциптерін жатқызуға болады, мысалы, заңдылық, келісімділік, еріктілік, тараптардың өзара құрметі, қатысушылардың кәсібилігі. Қатысушының кәсібилігі принципі жеке детективтік қызмет қызметкерлеріне көбірек қатысты, өйткені өзара әрекеттесу кезінде оларға қажетті өкілеттіктерді (ақылға қонымды шектерде) ұсынған жөн.

5. Мемлекеттік емес жеке детективтік қызмет мемлекеттік емес құқық қорғау қызметінің бір түрі болып табылады және бірқатар негізгі белгілерге ие:

а) ол заңда көзделген заңдық ықпал ету шараларын (жолын кесу, алдын алу және әкімшілік-процестік қамтамасыз ету) қолдану арқылы ғана жүзеге асырылуы мүмкін;

ә) қолданылатын ықпал ету шаралары заңның немесе өзге де құқықтық актінің (мысалы, шарттын) ережелеріне қатаң сәйкес келуге тиіс;

б) ол заңда белгіленген тәртіппен құқық қорғау қызметіне тән принциптерге қатаң сәйкестікте, ең алдымен, мемлекеттік тіркеуден өткен және осы қызметті жүзеге асыруға лицензия алған адамдарға жүктелетін белгілі бір рәсімдерді сақтай отырып жүзеге асырылады.

Біздің ойымызша, заңнамалық базаның, лицензиялаудың, өзара іс-қимылдың және бақылаудың тиімділігін арттыруға бағытталған жеке детективтік қызмет саласын

жетілдіру бойынша ұсынылған ұсыныстар детективтік құрылымдар үшін кадрларды даярлау, қайта даярлау және біліктілігін арттыру бойынша мемлекеттік емес детективтік құрылымдардың, қауіпсіздік қызметтерінің және мемлекеттік емес білім беру мекемелерінің жұмыс істеуін жақсартуға ықпал ететін болады.

«Қазақстан Республикасындағы жеке детективтік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңының қабылдануы құқықтық реформаның заңды жалғасы болып, бізді заманауи әлемдік стандарттарға жақындата түседі. Бұл ұлттық заңнамаға құқықтық мағына береді, әрине, шетелдік тәжірибеге ойланбастан еруге болмайды, бірақ заңнамадағы өзгерістердің бар-жоғын ескеру және түсіну керек.

ӘДЕБИЕТ

1. Гуревич П.С. Мир философии: исходные философские проблемы, понятия и принципы. Ч. I. – М.: Политиздат, 1991. – 672 с.
2. Турчин Д.А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. – Владивосток: ДВГУ, 1983. – 187 с.
3. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. – Алматы: «Жеті жарғы», 1995. – 432 с.
4. Льюренте Х.А. История испанской инквизиции / Пер. с фр. – М.: Ладомир, 1999. – 1424 с.
5. Уолкер Р. Английская судебная система. - М.: Юрид. лит., 1980. – 631 с.
6. Козлов В.И. Административно-правовое регулирование частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1999. – 160 с.
7. Шумилов А.Ю. Частное детективное и охранное право. - М.: Норма-ИНФРА.М, 1999. - 43 с.
8. Агутин А.В. Правовые и тактические аспекты частной сыскной и охранной деятельности: Дис. ... канд. юрид. наук. - Н. Новгород, 1996. – 309 с.
9. Семенов В.Г. Частная детективная деятельность при расследовании преступлений. - М.: Юрлитинформ, 2006. – 192 с.
10. Белорусов В.Б. Административно-правовой статус негосударственных субъектов правоохранительной деятельности в Российской Федерации: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - М., 2005. – 44 с.

REFERENCES

1. Gurevich P.S. Mir filosofii: iskhodnyye filosofskiyе problemy, ponyatiya i printsipy. CH. I. – М.: Politizdat, 1991. – 672 s.
2. Turchin D.A. Teoreticheskiye osnovy ucheniya o sledakh v kriminalistike. – Vladivostok: DVGU, 1983. – 187 s.
3. Torval'd YU. Sto let kriminalistiki. – Almaty: «Zhetí zharǵy», 1995. - 432 s.
4. L'orente KH.A. Istoriya ispanskoy inkvizitsii / Per. s fr. – М.: Ladomir, 1999. – 1424 s.
5. Uolker R. Angliyskaya sudebnaya sistema. - М.: Yurid. lit., 1980. – 631 s.
6. Kozlov V.I. Administrativno-pravovoye regulirovaniye chastnoy detektivnoy i okhrannoy deyatel'nosti v Rossiyskoy Federatsii: Dis. ... kand. yurid. nauk. - М., 1999. – 160 s.
7. Shumilov A.YU. Chastnoye detektivnoye i okhrannoye pravo. - М.: NORMA-INFRA.M, 1999.- 43 s.
8. Agutin A.V. Pravovyye i takticheskiye aspekty chastnoy sysknoy i okhrannoy deyatel'nosti:

Dis. ... kand. jurid. nauk. - N. Novgorod, 1996. – 309 s.

9. *Semenov V.G. Chastnaya detektivnaya deyatel'nost' pri rassledovanii prestupleniy. - M.: Yurlitinform, 2006. – 192 s.*

10. *Belorusov V.B. Administrativno-pravovoy status negosudarstvennykh sub'yektov pravookhranitel'noy deyatel'nosti v Rossiyskoy Federatsii: Avtoref. dis. ... d-ra jurid. nauk. - M., 2005. – 44 s.*

